

საქართველოს თავდაცვის სამინისტრო

საქართველოს შეიარაღებული ძალების გაერთიანებული შტაბი
J7 სამხედრო განათლებისა და საბრძოლო მომზადების
დეპარტამენტი

სსიპ ივ. ჯავახიშვილის ისტორიისა და
ეთნოლოგიის ინსტიტუტი

ხათუნა იოსელიანი

საქართველოს ციხესიმაგრეები
და საფორტიფიკაციო ძსელი

მეომრის ბიბლიოთეკა №17

თბილისი
2008

თქვენს წინაშეა ახალი სერიის „მეომრის ბიბლიოთეკის“ მეჩვიდმეტე წიგნი; სერია ითვალისწინებს წიგნების მთელ წყებას, რომლებშიც პოპულარულად იქნება გადმოცემული საქართველოსა და მსოფლიო ისტორიის ყველაზე საინტერესო და მნიშვნელოვანი მოვლენები.

სერიის მიზანია ქართველი მეომრის და იმედია, არა მარტო მისი, პატრიოტული აღზრდა და ცოდნის მიწოდება მისაღებ ფორმებში. სერიაში გათვალისწინებულია პოპულარული, მაგრამ მაღალ პროფესიონალურ დონეზე დაწერილი სახელმძღვანელოები; ეს პატარა, მაგრამ ტევადი და კარგად გაფორმებული ბროშურები მიეძღვნება ქართველთა უდიდეს მეფე დავითს, თამარს, გიორგი ბრწყინვალეს, ბაგრატ III-ს, საქართველოში წარმოებულ მთავარ და გადამწყვეტ ბრძოლებს, XIX–XX სს-ის გამოჩენილ ქართველ ოფიცრებს, საქართველოსა და მსოფლიო სამხედრო ისტორიის ცალკეულ საკითხებსა და ა.შ.

სერიის გამოცემის ინიციატორები არიან ივ. ჯავახიშვილის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტი და საქართველოს თავდაცვის სამინისტრო.

დიდი სურვილი და იმედი გვაქვს, რომ მეომართა და ოფიცერთა გარდა, საქართველოს ყოველი მოქალაქე სიამოვნებით მიიღებს ამ სერიის ყოველ ახალ წიგნს.

სერიის გარეკანზე მოთავსებული წარწერა და დიდი დავითი ყველას შეახსენებს, რომ ბრძოლა საქართველოსთვის დღესაც გრძელდება.

ვაჟა კიკნაძე

სერიის სარედაქციო კოლეგია: ისტორიის მეცნიერებათა
ლოქტორი, პროფესორი **ვაჟა კიკნაძე**

ისტორიის მეცნიერებათა
ლოქტორი, პროფესორი **თამაზ ბერაძე**

რეცენზენტი: ისტორიის მეცნიერებათა
ლოქტორი, პროფესორი **ვაჟა კიკნაძე**

კომპიუტერული უზრუნველყოფა: **ლელია ხურცია**
ყდის დიზაინი: **გიორგი კიკნაძე**

რედაქტორი: **ნარგიზ ხარაბაძე**
ტექნიკური რედაქტორი: **მარი ჭონიშვილი**

დამტკიცებული და სამოქმედოდ შემოღებულია საქართველოს შეიარაღებული ძალების გაერთიანებული შტაბის J7 სამხედრო განათლებისა და საბრძოლო დეპარტამენტის უფროსის – პოლკოვნიკ ნოდარ ქვილითაიას მიერ

საქართველოს შეიარაღებული ძალების გაერთიანებული შტაბის
ტოპოგრაფიული სამმართველოს სტამბა. 2008 წ.

ქ. თბილისი, გენერალ კვინიტაძის ქ. №20

ტელ.: +995 32 91-19-83

ფაქსი: +995 32 91-19-83

*„ვერკვლის ციხე ვარ მგლისფერი,
ამოზიდული დიდგორსა,
შვიდპირად მაკრავს ღრუბელი,
ველი მილოკავს ლიბოსა,
ვერ იზამს წუთისოფელი,
ფეხებზე დამიკიდოსა“*

კავკასია მნიშვნელოვანი სტრატეგიული მდებარეობის გამო, უძველესი დროიდანვე, დიდი სახელმწიფოების ყურადღების არეალში იყო მოქცეული. საქართველოს, როგორც კავკასიის ერთ-ერთ უმთავრეს სახელმწიფოს, ოდითგანვე უხდებოდა ომების წარმოება საკუთარი ტერიტორიებისა და ინტერესების დასაცავად. ამ ვითარებამ, ჩვენი ქვეყნის თავდაცვაზე ორიენტაცია განსაკუთრებით გააძლიერა.

რთული გეოპოლიტიკური მდებარეობა, სხვადასხვა სახელმწიფოების გამუდმებითი შემოსევები, მუდმივი საომარი მდგომარეობა მოითხოვდა სამხედრო ხელოვნების, საფორტიფიკაციო ქსელის, საბრძოლო-თავდაცვითი იარაღის მაღალ დონეზე განვითარებას, მეომრული სულისკვეთების გაღვივებას, რადგანაც ამ ყოველივეს გარეშე, შეუძლებელი იქნებოდა ქვეყნის დაცვა და გადარჩენა.

საქართველოს გადარჩენაში, უდიდესი როლი სწორედ თავდაცვითმა ნაგებობებმა და საფორტიფიკაციო ქსელმა შეასრულა. მიტომაცაა, რომ საქართველოს ტერიტორია სასიმაგრო ნაგებობებითაა მოფენილი და სტრატეგიული თვალსაზრისით მნიშვნელოვანი თითქმის ყველა პუნქტი ციხესიმაგრითაა გამაგრებული.

საფორტიფიკაციო ქსელისა და ნაგებობების უმთავრეს დანიშნულებას ქვეყნის ერთიანად დაცვა და უსაფრთხოება წარმოადგენდა, მაგრამ ეს მხოლოდ ქვეყნის ერთიანობის დროს იყო შესაძლებელი. იმ პირობებში, როცა ქვეყანა დაშლილი იყო, თავდაცვის ერთიანი სისტემა არ არსებობდა, ის მხოლოდ რეგიონების ინტერესებს ემსახურებოდა. ამიტომ ციხესიმაგრეთა განლაგების და მდებარეობის მიხედვით კარგად შეიძლება ამა თუ იმ ეპოქის პოლიტიკური სურათის აღდგენა – როცა ქვეყანა ერთიანი იყო, სიმაგრეთა ძირითადი ნაწილი ქვეყნის გარე საზღვრების პირას იგებოდა, ხოლო დაშლილობის პერიოდში, სიმაგრეები ქვეყნის შიდა ნაწილებში, ისტორიულ კუთხეთა სასაზღვრო ზოლებში შენდებოდა.

თავდაცვითი ნაგებობის ეფექტურობას განაპირობებდა მისი სიმტკიცე, მშენებლობისა და დაგეგმარების ხარისხი და მდებარეობა. ქართულ ციხესიმაგრეთა უდიდესი ნაწილი, ყველა ამ კომპონენტის გათვალისწინების შედეგად, აულებლად ითვლებოდა და საუკუნეების მანძილზე ასრულებდა თავის მოვალეობას. ციხეები ძალზე ხარისხიანად შენდებოდა, განსაკუთრებული ყურადღება კი მათ ადგილ-მდებარეობას ექცეოდა. ციხესიმაგრის ასაშენებლად ადგილის შერჩევას სხვადასხვა მიზეზი განსაზღვრავდა, ხოლო დრო-ჟამის შესაფერად ეს მიზეზიც ცვალებადი იყო, ციხესიმაგრის მიუვალობასთან ერთად,

მთავარი იყო მისი სტრატეგიული დანიშნულება, ამიტომაც სიმაგრეებს აშენებდნენ გზებისა და გადასასვლელების გასაკონტროლებლად. ამასთანავე, ციხე ისეთ ადგილას უნდა ყოფილიყო აშენებული, რომ იქიდან სივრცის კონტროლიც შესაძლებელი ყოფილიყო. ცხადია, ციხის აგებისას ითვალისწინებდნენ ადგილის მიუვალობასაც – რთული რელიეფური პირობები გამოიყენებოდა სიმაგრეთა თავდაცვისუნარიანობის გასაძლიერებლად – მათი ნაწილი მიუვალ და მაღალ ადგილას შენდებოდა, ბუნებრივი მონაცემები კი (კლდე, მთა, მდინარე) სიმაგრეთა სიმტკიცის გასაძლიერებლად გამოიყენებოდა. ქართულ ციხესიმაგრეთა უდიდესი ნაწილი მოხერხებულად და ჰარმონიულადაა შერწყმული გეოგრაფიულ გარემოსთან, რაც საქართველოს განსაკუთრებულ და განუმეორებელ იერს აძლევს.

ციხესიმაგრეთა ეფექტურობას განსაზღვრავდა მათი ჩართვა ერთიან საფორტიფიკაციო ქსელში, რაც სხვადასხვა ადგილებში მდებარე ძირითადი ციხეების ურთიერთკავშირს ნიშნავდა. როგორც მიღებულია და ეს ეთნოგრაფიული მასალიდანაც კარგად ჩანს, ძირითადი ციხეები ერთმანეთს კოშკების მეშვეობით უკავშირდებოდნენ. სწორედ ამ საგუშაგო კოშკებზე დანთებული ცეცხლით ხდებოდა ციხეებისთვის სიგნალის გადაცემა, რის შედეგადაც მთელი საფორტიფიკაციო ქსელი მტრის შემოსევისას მზადყოფნაში იყო. ეს სისტემა მოქმედებდა მთელი საქართველოს ტერიტორიაზე. საგუშაგო კოშკები განსაკუთრებით მიუვალ ადგილებშიც კი შენდებოდა, საიდანაც მოხერხებულად და დროულად ხდებოდა სიგნალის გადაცემა. ცეცხლსასროლი იარაღის შემოღების შემდეგ ცეცხლის ნაცვლად ამ მიზნით თოფს და ზარბაზანს იყენებდნენ, თუმცა საქართველოს მთიანეთში გვიანობამდე შენარჩუნდა საგანგაშო სიგნალის ცეცხლით გადაცემის წესი, ვინაიდან გეოგრაფიული პირობებიდან გამომდინარე, ის ბევრად ეფექტური იყო, ვიდრე ცეცხლსასროლი იარაღი.

ციხესიმაგრეების მნიშვნელობის შესახებ, კარგად ესმოდათ არა მარტო სამხედრო წრის წარმომადგენლებს, არამედ უბრალო მოსახლეობასაც; ქართული მათიანეები სავსეა ციხესიმაგრეთა შესახებ ცნობებით. ასევე, უამრავი ხალხური ლექსია მიძღვნილი ქვეყნის უსაფრთხოების დამცველი გოდოლ-ბურჯებისადმი, სადაც ხაზგასმულია ამ ნაგებობათა სიმტკიცე, მიუვალობა და აუღებლობა. საინტერესოდ ახასიათებს შოთა რუსთაველი ქაჯთა მითიურ ციხეს, რაც ცხადია, ზოგადად ციხის აღწერილობას გულისხმობს:

„ციხეს ვზი ეზომ მაღალსა, თვალნი ძლივ გარდასწვდებიან,
გზა გვირაბითა შემოვა, მცველნი მუნ ზედა ღვებთან.“

ქართული თავდაცვითი ნაგებობების სახეობები

საცხოვრებელი ადგილის გამაგრება ადამიანმა ბინადარ ცხოვრებაზე გადასვლისთანავე დაიწყო. ამ პერიოდიდან მოყოლებული იწყება თავდაცვითი ნაგებობების განვითარების რთული და მრავალფეროვანი პროცესი. სასიმაგრო ნაგებობები ვითარდება ადამიანის ცხოვრების წესისა და მოთხოვნილებების შესაბამისად – მის სტილსა და ხასიათს განაპირობებს იარაღისა და საბრძოლო ხელოვნების განვითარება, გეოგრაფიული გარემო, ამა თუ იმ ხალხის ცხოვრების წესი, სამეურნეო ყოფა და სოციალურ-ეკონომიკური ვითარება.

ხანგრძლივი დროის მანძილზე იქმნება სხვადასხვა სახეობის თავდაცვითი ნაგებობები, რომლებიც იცვლებიან ეპოქის შესაბამისად. როგორც აღინიშნა, საქართველო მდიდარია როგორც თავდაცვითი ნაგებობების სიმრავლით, ისე მისი სახეობებით. შეიძლება ითქვას, რომ აქ თვითოეული კუთხე და ეპოქა, შესაბამისი სტილის თავდაცვითი ნაგებობითაა წარმოდგენილი.

თავდაცვითი ნაგებობების სახეობათა ძირითად ცვლილებას საზოგადოების ცხოვრებაში მომხდარი გარდამტეხი ხასიათის მოვლენები განაპირობებდა. თავდაპირველად, სიმაგრეები იგებოდა ქვის მშრალი წყობით, შემაკავშირებელი ხსნარის გარეშე. პირველი სერიოზული სახის ცვლილება მშენებლობაში, რკინის იარაღის გამოყენებამ გამოიწვია, რამაც შესაძლებელი გახდა სამშენებლო მასალის უკეთ დამუშავება. შემდგომი ცვლილება დუღაბის გამოყენებას უკავშირდება, რის შემდეგაც სიმაგრეები აღარ იგება მშრალი წყობით. ლეონტი მროველის ცნობის თანახმად, საქართველოში დუღაბი ძვ.წ. III საუკუნიდანაა ცნობილი.

სახელმწიფოს წარმოშობას და გაძლიერებას მოჰყვა ქალაქების გაჩენა და აღმავლობა, რის შედეგადაც ვითარდება გამაგრებული, ზღუდე შემოვლებული, ციხე-ქალაქები. ეს პერიოდი ძვ.წ. IV-III საუკუნეებს მოიცავს. ქალაქების მშენებლობის განვითარება ახ.წ. IV-V საუკუნიდან უფრო ფართო მასშტაბებს იძენს. IX-X ს-დან კი ქალაქების დაწინაურება სწრაფი ტემპით მიმდინარეობს, რასაც თან ახლავს ციხესიმაგრეთა მასშტაბების ზრდაც.

სიმაგრეთა მშენებლობაში კარდინალური გარდატეხა ხდება XVI ს-დან, რაც გამოიწვია ცეცხლსასროლი იარაღის გავრცელებამ. საჭირო გახდა ციხესიმაგრეთა დაგეგმარების ძირეული ცვლილება, საისრების და სალოდების ნაცვლად, შემოდის სათოფურები და საზარბაზნეები, ციხეთა გალავნები რამდენიმე იარუსიანი ხდება. თავდაცვით ნაგებობებთან დაკავშირებული ცვლილებები მთელი სამი საუკუნის მანძილზე გრძელდებოდა.

ქართული თავდაცვითი ნაგებობების კლასიფიკაცია:

ქართული თავდაცვითი ნაგებობების კლასიფიკაცია დაახლოებით ასე წარმოგვიდგება:

1 – მეგალითური (ციკლოპური) ციხე

- 2 – ციხე-ქალაქი
- 3 – ციხე-სიმაგრე
- 4 – ციხე-დარბაზი
- 5 – ციხე-გალავანი
- 6 – კლდეში ნაკვეთი ქალაქი, გამოქვაბული
- 7 – კოშკი (კოშკური დასახლება)
- 8 – ციხე-სახლი
- 9 – გამაგრებული ეკლესია-მონასტერი;

კლასიფიკაციის ეს ფორმა ზოგადაა, ვინაიდან თვითოეული მათგანი შეიცავს მრავალ ქვე-ტიპს, რასაც ემატება ამა თუ იმ ეთნოგრაფიული კუთხის, გეოგრაფიული პირობებისა და სამეურნეო-კულტურული სპეციფიკის თავისებურებებით გამოწვეული სხვაობები.

მეგალითური ციხე

უძველესი სახეობის სიმაგრე, რომელიც საქართველოს ტერიტორიაზე გვხვდება, არის მეგალითური ანუ ციკლოპური სახის ციხე. მისი გავრცელების პერიოდად ძირითადად ძვ.წ. II ათასწლეულის ბოლო და I ათასწლეულია მიჩნეული. ასეთი ციხეები აგებულია ნატეხი ქვით, თუმცა ურევია დიდი – ორისამი მეტრის ქვებიც. ასეთი სიმაგრეები დაგეგმარებით იყო წრიული და კუთხოვანი.

კედლები ნაშენია მშრალი წყობით, ქვას დამუშავების არანაირი კვალი არ ეტყობა. ქვას ისეთს იყენებენ, როგორც ბუნებაშია. კედლების სისქე 1,5 მეტრიდან 3,5 მეტრამდე მერყეობს. დღემდე შემორჩენილი გალავნების მაქსიმალური სიმაღლე 4-5 მეტრია. გალავნის კედლებში მხოლოდ კარებია დატანებული, არ გვხვდება სატრანსპორტო შესასვლელი – ჭიშკარი.

ასეთი სახის სიმაგრეები ძირითადად განლაგებულია შემადლებულ ადგილზე – გორის ან მთის წვერზე, თუმცა გვხვდება უფრო რთული ფორმისაც, როცა ციხეები ფერდობზე განლაგებულია იარუსებად.

ციკლოპური ციხეები ცხადია, უფრო იქ იყო გავრცელებული, სადაც ქვა ბუნებრივად, ბლომად მოიპოვება. შემორჩენილი ძეგლების მიხედვით თუ ვიმსჯელებთ, ძირითადად ეს ისტორიული ქვემო ქართლია. მეგალითური ციხეებია: გორნარი, სანთა, გიუმბათი, ნორდევანი, ჩხიკვთა, ავრალნუ და სხვა.

ციხე-ქალაქი

ანტიკური პერიოდიდან საქართველოს ტერიტორიაზე ჩნდება ციხე-ქალაქები, მათ შესახებ ინფორმაციას ძირითადად ბერძნულ და ბიზანტიურ

საისტორიო მწერლობაში და ქართლის ცხოვრებაში ვხვდებით, რაც არქეოლოგიური გათხრებითაც დასტურდება.

ციხე-ქალაქის აუცილებელ ნიშანს მისი დაცულობის მაღალი ხარისხი წარმოადგენდა. ქალაქი, რომელიც პოლიტიკური ან სავაჭრო ცენტრი იყო, აუცილებლად უნდა ყოფილიყო დაცული, ამისთვის პირველ რიგში ყურადღება ექცეოდა ადგილ-მდებარეობის სწორად შერჩევას – ქალაქისთვის შეძლებისდაგვარად ირჩევდნენ ბუნებრივად გამაგრებულ ადგილს, რომლის დაცვაც ზღუდეებითა და კოშკებით, უფრო ხელსაყრელი იქნებოდა. ამასთანავე, ციხე-ქალაქი სავაჭრო მაგისტრალების სიახლოვეს უნდა გაშენებულიყო, გათვალისწინებული იყო აგრეთვე ბუნებრივი წყლის მარაგის არსებობა. შემდეგ ხდებოდა ქალაქის გამაგრება – მას შემოევლებოდა ზღუდე (გალავანი), რომელშიც ბურჯები და კოშკები იყო ჩართული. ქალაქში აუცილებლად იგებოდა ძირითადი ციხე-ციტადელი, რომელიც ყველაზე მეტად იყო გამაგრებული.

ქალაქის ზღუდეში ანუ გალავანში ჩართული იყო კარები, როგორც წერილობითი წყაროებიდან ჩანს, კარები იყო „დიდნი კარნი ზღუდისანი“ და „ცოტანი კარნი“. „დიდნი კარნი“ განკუთვნილი იყო ქარავენებისა და ჯარის მსვლელობისთვის, ხოლო „ცოტა კარნი“ ჩვეულებრივ მოსიარულეთათვის. კარები ცხადია, ძირითადი სამიმოსვლო გზების მიმართულებით იყო გაკეთებული. შებინდებისთანავე ქალაქის ყველა კარი იკეტებოდა და მხოლოდ გამთენიისას იღებოდა. გამონაკლისი იყო აღდგომა, როცა მთელი ღამე ქალაქის კარები ღია იყო. კარები კლიტეებით იკეტებოდა და მას გუშაგები იცავდნენ.

„ქართლის ცხოვრების“ მიხედვით, საქართველოში ძვ.წ. I ათასწლეულის მეორე ნახევარში უკვე არსებობს ძლიერი და გამაგრებული ქალაქები: **ჰერეთი, ეგრისი, ხუნანი, რუსთავი, გაჩიანი, მცხეთა, წუნდა, უფლისციხე, ურბნისი, კასპი** და ა.შ. უფრო გვიანდელ პერიოდში, უცხოურ წყაროებში დასტურდება **ბიჭვინთის, დიოსკურიის, შორაპნის, ფაზისის** და სხვა ციხე-ქალაქების არსებობა.

უძველესი პერიოდის ქალაქების შესახებ ნათელ წარმოდგენას ქმნის არქეოლოგიური მასალა. როგორც გათხრებიდან ჩანს, ანტიკურ პერიოდში გალავნები ღრმა საძირკველზე იგებოდა – საძირკველში თლილი ქვები იწყობოდა, რომელზეც ამოყავდათ ალიზ-აგურის ზღუდე-გალავნები, კოშკები და ბურჯები (**ვანი, ბაგინეთი, არმაზისციხე, გორისციხე** და ა.შ.) შენების ასეთი სტილი გავრცელებულია ძვ.წ. III საუკუნემდე.

ამავე პერიოდის გალავნების სისქე 3-მეტრს აღწევს. ეს საბრძოლო იარაღის ახალი სახეობითაა განპირობებული – გამოიყენებოდა კედლის შესანგრევი მოწყობილობები, რის გამოც, გალავანი სქელი უნდა ყოფილიყო, რომ შემოტევისთვის გაეძლო. საძირკველის სიღრმე და სიმტკიცეც იმას ემსახურებოდა, რომ მტერს ჩიხისათვის ძირი არ გამოეთხარა და კედელი არ ჩანგრეულიყო.

ანტიკური ხანის ციხე-ქალაქებიდან, გამაგრების სტილით და სრულყოფილი სახით გამოირჩეოდა დასავლეთ საქართველოში – ვანი, ხოლო აღმოსავლეთ საქართველოში – მცხეთა.

ვანი (ანტიკური სურიონი) ძვ.წ. III ს-დან მძლავრი გალავნებითაა გამაგრებული, ამასთანავე შესანიშნავად არის გამოყენებული ბუნებრივი პირობებიც, იგი განლაგებულია ბორცვზე, ხოლო აღმოსავლეთი და დასავლეთი მხრიდან აკრავს ღრმა ხევები, რომელთა ნაპირები მიუვალ, ციცაბო კლდეებს წარმოადგენს. ქალაქს შემოვლებული აქვს გალავანი, კოშკებით გამაგრებული, განსაკუთრებული აღნიშვნის ღირსია კარიბჭე, რომელიც მძიმე ხის კარებით იკეტებოდა. კარიბჭეს ჰქონდა რკინით მოჭვდილი ორი კარი, აქედან ერთი – გარეთა ვერტიკალურად, ბაგირების საშუალებით მოძრაობდა. კარიბჭესთან მდგარა ორი დიდი ზომის კოშკი, ერთი ნახევარწრიული, მეორე კი რვაგვერდა. გალავნის დღემდე შემორჩენილი ნაშთებიდან ჩანს, რომ იგი 5-მეტრის სისქის ყოფილა.

მცხეთა, აღმოსავლეთ საქართველოში, ანტიკურ ხანაში, ერთ-ერთ ყველაზე ძლიერად გამაგრებულ ციხე-ქალაქს წარმოადგენდა. იგი მდებარეობდა მტკვრისა და არაგვის შესართავთან და მასთან მისასვლელი ყველა ძირითადი გზა ციხე-ქალაქებით იყო გამაგრებული: ჩრდილოეთიდან არაგვის გზა გადაკეტილი იყო ციხე-ქალაქი წიწამურით, დასავლეთიდან მომავალი გზა მტკვრის ვიწროებში – სარკინეთი, აღმოსავლეთის შემოსასვლელი კი – არმაზ-ციხეთი.

ადრე და გვიან ფეოდალურ ხანაში ერთ-ერთ ძლიერად გამაგრებულ ციხე-ქალაქს წარმოადგენდა საქართველოს დედაქალაქი თბილისი.

თბილისი სხვადასხვა უბნებად იყოფოდა და ყველა უბანი ციხეებით და გალავნებით იყო გამაგრებული. თავისი არსებობის თხუთმეტი საუკუნის მანძილზე, თბილისმა მრავალჯერ განიცადა ცვლილება, ვინაიდან შემოსევების შედეგად, იგი ხშირად ნადგურდებოდა, მაგრამ ყოველთვის ხდებოდა მისი აღდგენა. ცნობების ნაკლებობის გამო, ჩვენ არ შეგვიძლია ზუსტად აღვწეროთ, როგორი იყო თბილისი შუასაუკუნეებში. ქალაქის შესახებ ჩანახატები და აღწერილობები მხოლოდ XVII საუკუნიდან გაგვაჩნია. ამ ცნობებიდან ჩანს, რომ თბილისი სხვადასხვა ციხეებითაა გამაგრებული და გალავანშემორტყმულია.

ვახუშტის მიხედვით, თბილისი სამი ქალაქის – თბილისის, კალისა და ისნისგან შედგებოდა.

თბილისმა ძველი სახე საბოლოოდ XIX საუკუნეში დაკარგა, როცა როგორც ციხე-ქალაქს, ფუნქცია დაეკარგა.

ციხე-ქალაქების სტილი და გამაგრების სისტემა ღრთა განმავლობაში იცვლება, როგორც ადრე, ისე გვიანფეოდალურ ხანაში. ამ დროს ქალაქები იყოფა როგორც ადმინისტრაციულ, ისე სავაჭრო და ფეოდალის ციხე-ქალაქებად. მუდმივი შემოსევების შედეგად, ციხე-ქალაქები ხშირად ნადგურდებოდა, მაგრამ მათი უმეტესობის აღდგენა მაინც ხდებოდა, ნაწილი კი, საბოლოოდ აღიგვებოდა ხოლმე პირისაგან მიწისა.

ქართულ ციხე-ქალაქებს შორის აღსანიშნავია: ურბნისი, რუსთავი, სამშვილდე, გორი, თელავი, დმანისი, სურამი, ახალციხე, ახალქალაქი, ციხე-გოჯი, ციხისძირი (პეტრა), ქუთაისი, ანაკოფია და სხვა.

ციხე (ციხსიმაგრე)

ციხე-სიმაგრე ქვეყნისთვის თავდაცვისა და უსაფრთხოების მთავარი საშუალება იყო. მიუხედავად იმისა, რომ სიმაგრეთა დანარჩენი სახეობებიც დიდ როლს ასრულებდნენ, თავდაცვის ფუნქცია, ძირითადად, მაინც ციხე-სიმაგრეს ეკისრებოდა.

ციხე-სიმაგრეში მუდმივად უნდა მდგარიყო გარნიზონი, რომელიც მზად იქნებოდა საბრძოლველად, ის ქვეყნის ძირითად მმართველს ემორჩილებოდა და ქვეყნის ცენტრალური ხელისუფლების ინტერესებს იცავდა.

ციხე-სიმაგრის აგების დროს უმთავრესი ყურადღება მის მდებარეობას ენიჭებოდა, ვინაიდან მას უნდა დაეცვა ქვეყანაში შემომავალი ყველა ძირითადი მაგისტრალი და გზა, ამასთანავე, შეძლებისდაგვარად უნდა ყოფილიყო მიუვალი, რისთვისაც ხდებოდა ბუნებრივი სიმაგრეების გამოყენებაც. ამდენად, ციხე სტრატეგიულად მნიშვნელოვან ადგილას უნდა მდგარიყო. სწორედ ამიტომაც, რომ საქართველოს ტერიტორიაზე არათუ ყველაზე მნიშვნელოვანი ადგილებია ციხეებით გამაგრებული, არამედ თითქმის ყველა გზაჯვარედინი და გორაკი დიდი თუ პატარა ციხეებითა და მშენებებული.

სტრატეგიული ადგილების გამაგრების გარდა, ქვეყნის თავდაცვის ქმედითუნარიანობა საფორტიფიკაციო ქსელის ეფექტურობაზე იყო დამოკიდებული. ქვეყნის ერთიანობისა და ძლიერების ხანაში, ციხე-სიმაგრეები სწორედ ერთიანი ქსელის შექმნის პრინციპით იგებოდა. თავის მხრივ, ანალოგიური პრინციპი მოქმედებდა ყველა ეთნოგრაფიულ კუთხესა და საფეოდალოში – აქაც იყო საფორტიფიკაციო ქსელი, რომელიც კონკრეტულ კუთხეს იცავდა, თუმცა ერთიანობის ხანაში, ცხადია მნიშვნელოვან როლს ასრულებდა მთელი ქვეყნის დაცვის საქმეში.

საფორტიფიკაციო ქსელის ეფექტურობისთვის, ციხე-სიმაგრეთა სწორი განლაგების გარდა, აუცილებელი იყო მათ შორის კომუნიკაცია. ციხეში მყოფ გუშაგს უნდა მიეღო და გადაეცა ინფორმაცია მტრის შემოსევის შესახებ, რისთვისაც საუკუნეების მანძილზე სასიგნალოდ კოცონი გამოიყენებოდა – სასაზღვრო პუნქტიდან მომავალი განგაში ამ საშუალებით ყველა ძირითად ციხე-სიმაგრეს გადაეცემოდა. ცეცხლსასროლი იარაღის გავრცელების შემდეგ, ამ მიზნით თოფსა და ზარბაზანს იყენებდნენ (ანუ ცეცხლი, ხმოვანმა სიგნალმა შეცვალა).

აღსანიშნავია, რომ ციხესიმაგრეთა უმეტესობა ისე იყო განლაგებული, რომ გუშაგებს ერთმანეთის დანახვა სიშორისა და გეოგრაფიული პირობების

გამო არ შეეძლოთ. მიტომაც, შუალედურ ადგილებზე შენდებოდა საგუშაგო კოშკები, რომლებიც უზრუნველყოფდნენ სიგნალის დროულად გადაცემას.

ციხე-სიმაგრის მშენებლობას, ძირითადად, ცენტრალური ანუ სამეფო ხელისუფლება უზრუნველყოფდა. იგი იგებოდა სახელმწიფო ხარჯებით, ქვეყნისთვის კონკრეტული პერიოდისთვის მნიშვნელოვან ადგილზე; ციხესიმაგრის მშენებლობისას დგებოდა არქიტექტურული ნახაზი, ანუ გეგმა და მისი აგება საუკეთესო ხუროთმოძღვრებს ევალებოდათ. მშენებლობის პროცესს მთლიანად აკონტროლებდა ხელისუფლება.

რაც შეეხება ფეოდალთა ციხე-სიმაგრეებს, მათ ფეოდალები აგებდნენ საკუთარი სახსრებით, თუმცა ერთიანი ხელისუფლების პირობებში, ეს სიმაგრეებიც ერთიანი ქვეყნის ინტერესებს ემსახურებოდა. ერთიანი სამეფოს დაშლის შემდეგ, ის სიმაგრეები მხოლოდ ფეოდალთა, ანუ მცირე რეგიონების ინტერესებს ემსახურებოდა.

ქვეყნისთვის განსაკუთრებით მძიმე პერიოდებში, სასიმაგრო ნაგებობათა მშენებლობაში მთელი მოსახლეობა იღებდა მონაწილეობას.

ციხე-სიმაგრეს უნდა დაეკმაყოფილებინა რამდენიმე ძირითადი პირობა: უნდა ყოფილიყო მტკიცედ ნაშენი; გარნიზონისთვის უნდა შექმნილიყო საძინებელი, დასასვენებელი და საბრძოლო პირობები; აუცილებელი იყო საჭმელ-სასმელის საკმარის ოდენობის შესანახი სათავსოები, რათა ხანგრძლივი ალყის შემთხვევაში, მეომრებს შიმშილისა და უწყლობის პრობლემა არ შექმნოდათ. ცხადია, ცალკე იყო გამოყოფილი იარაღის სათავსო. ციხეებში ეზიდებოდნენ აგრეთვე გარკვეული რაოდენობის ქვებს, რასაც მოალყეებს ზემოდან უშენდნენ.

განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი იყო ციხის სასმელი წყლით მომარაგება. ამისთვის, თავიდანვე ხდებოდა ღია ცის ქვეშ რეზერვუარების აშენება, ან თუ კლდის ადგილი იყო, კლდეში გამოჭრა, სადაც წვიმის წყალს აგროვებდნენ, გვხვდება ისეთი ციხე-სიმაგრეებიც, სადაც ბუნებრივი წყარო მოდიოდა შიგნით, რაც გარანტირებულად უზრუნველყოფდა გარნიზონს სასმელი წყლით. ზოგჯერ გარედან, საიღუმლოდ იყო შემოყვანილი წყალი, მაგრამ ასეთი მომარაგება არ იყო ბოლომდე საიმედო, ვინაიდან ალყის შემთხვევაში, მტერი პირველ რიგში, სწორედ ამ წყალს მოძებნიდა და გადაჭრიდა.

აღსანიშნავია, რომ ქართულ ციხე-სიმაგრეებში ყველგან იყო ღვინის გარკვეული მარაგი, რასაც მიწაში ჩადგმულ ქვევრებში ინახავდნენ. ასეთი ქვევრები თითქმის ყველა ციხესიმაგრეშია ნაპოვნი.

ციხეები სტრატეგიული მნიშვნელობისა და სიმტკიცის მიხედვით განსხვავდებოდნენ, რაც კარგად არის ასახული წერილობით ძეგლებში – ციხეთა დახასიათებისას გამოყენებული სახელდებები ნათლად გამოხატავენ ციხე-სიმაგრეთა დანიშნულებასა და სიმტკიცეს. მაგალითად, ვახუშტი ბატონიშვილი საქართველოს ციხეთა აღწერისას მათ ასე ახასიათებს: „არამტკიცე“, „ველსა ზედა“, „კლდეზედ“, „კლდითმოზღუდვილი“, „მაგარი“, „მინდორსა ზედა“, „ორი მდინარის შორის“, „უქვიტკირო“, „ქალაქის თავზე“, „შეუვალი“, „ძველადი“, „ხიდსა ზედა“, ამასთანავე, ჩანს, რომ მთავარ ციხეს,

რომელსაც სტრატეგიული თვალსაზრისით ყველაზე მნიშვნელოვანი როლი ეკისრებოდა, „დედაციხე“ ან „თავადი ციხე“ ერქვა.

საინტერესოა ციხე-სიმაგრის ერთ-ერთი სახეობა, რომელიც სააღყო და სხვა ციხისაგან განსხვავებულ სტრატეგიულ მიზანს ემსახურებოდა. ასეთ ციხეს ქართველები **შურისციხეს** უწოდებდნენ. შურისციხის სახელით, გარდა თბილისისა, ციხეები საქართველოს სხვადასხვა კუთხეებშიც გვხვდება. მის დანიშნულებას კონკრეტული პუნქტისა თუ გზის პარალიზება წარმოადგენდა, ამიტომაც დაერქვა შურის (შური – მწუხარებაი სხვისა კეთილსა ზედა, საბა) – ანუ სხვისი „საწინააღმდეგოდ“ (არა თავდასაცავი) ციხე.

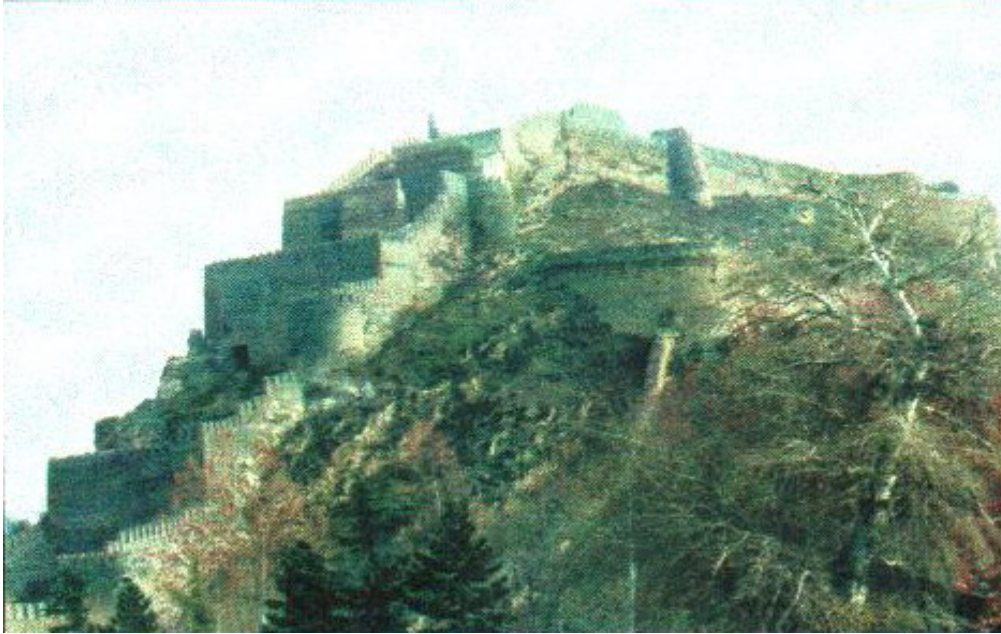
ციხე-სიმაგრის მნიშვნელობასა და მის სიმტკიცეზე მიუთითებს აგრეთვე ის ეპითეტები, რითაც მოიხსენიება ქართულ მეტყველებაში აუღებელი ციხე-სიმაგრე, ასეთია „**მოღამნახე**“, „**რკინის ციხე**“, „**მგლის ციხე**“, „**მგლისფერი**“, „**ქაჯეთის ციხე**“ და ა. შ. ამათგან ყველაზე გავრცელებულია „**მოღამნახე**“, რომელიც შემდეგ შეცვლილი ფორმით „**მოღი ნახე**“ კონკრეტული ციხეების სახელწოდებად იქცა.

ქართული ციხე-სიმაგრე ის ობიექტია, რომელსაც მიუძღვის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი როლი საქართველოსა და ქართველი ხალხის გადარჩენაში – სწორედ მათი სიმტკიცისა და აუღებლობის დიდი დამსახურებაა, რომ ქართველებმა გაუძლეს უდიდეს და უამრავ დამპყრობლებს და ქვეყანა და თავისთავი შეინარჩუნეს. კლდეზე, კლდის წვერზე, მთებზე, ხერთვისებში, ველზე თუ გორაზე აგებული ციხეები იცავდნენ ქვეყანას თავის სიმტკიცითა და აუღებლობით. მათი აღწერისას ქების ამსახველ უამრავ ეპითეტს ვხვდებით უცხოურ წყაროებში: „**ცადაწვდილი**“, „**აუღებელი**“, „**მიუვალი**“, „**ციხის კოშკები ცის სფეროს უთანასწორდებათ**“ და ა.შ.

მრავალ ქართულ ციხეთა შორის რომელიმეს გამორჩევა ძნელია, თუმცა განსაკუთრებით მაინც აღსანიშნავია: **დარიალის ციხე**, **ბებრის ციხე**, **შორაპანი**, **თმოგვი**, **ხერთვისი**, **ბირთვისი**, **აწყური**, **ძამა**, **კლდეკარი**, **ფარცხისი**, **ბოჭორმა**, **მანავი**, **მურის ციხე**, **ორბელის ციხე**, **ხოტევი** და ა.შ.

თმოგვის
ციხე

გორის
ციხე

კლდეში ნაკვეთი ქალაქი; გამოქვაბული

სიმაგრეთა ერთ-ერთ სახეობას წარმოადგენს კლდეში ნაკვეთი ქალაქი, რომელიც თავისი დაცულობითა და გამძლეობით გამოირჩეოდა, თუმცა საქართველოში ასეთი ქალაქები ბევრი არ გვხვდება.

კლდეში ნაკვეთი ქალაქი უამრავი ქვაბულისაგან შედგებოდა. ეს იყო ბუნებრივი ციხესიმაგრე, სადაც განთავსებული იყო საცხოვრებელი, სალოცავი და საომარი პუნქტები. მას გააჩნდა წყლის ბუნებრივი ან ხელოვნური რეზერვი, რის გამოც, კლდეში ნაკვეთი ქალაქი თითქმის აუღებლად ითვლებოდა. ი. ჯავახიშვილი მას თავისი შეუვალობიდან გამომდინარე, რუსთაველისეულ ქაჯთა ციხეს ადარებს.

საქართველოში ასეთი ქალაქები ცოტა, მაგრამ სრულყოფილი სახით მოგვეპოვება: **უფლისციხე, ვარძია, ვანის, შიომღვიმის და დავით გარეჯის ქვაბები.**

უფლისციხე ერთ-ერთი უძველესი ქალაქია, რომელიც ჩვ. წელთ აღრიცხვამდეა დაარსებული. ის მთლიანად კლდეშია გამოკვეთილი და ბუნებრივ პირობებთან ერთად, ხელოვნურადაც არის გამაგრებული. კლდე ისეა შერჩეული, რომ იგი მტრისთვის ძნელად მისადგომი ყოფილიყო, იგი დასავლეთიდან პიტალო კლდით არის დაცული; აღმოსავლეთით, გრძელი ხევია, რომელიც უფრო გაუგანიერებიათ და ჩაუღრმავებიათ; ამავე მხარეზე აუგიათ კედელი კოშკებითურთ, ხოლო ჩრდილოეთით, მაღალი კლდე ჩაუჭრიათ და კლდეკარი შეუქმნიათ.

სამხრეთით, მდინარის თავზე ჩაჭრილია 3-მეტრი დიამეტრის მქონე გვირაბი, რომლითაც მდინარეზე ჩადიოდნენ. ამ გზით გადაჭრილი იყო წყლით მომარაგების პრობლემა, თუმცა ამ გვირაბს მკვლევართა აზრით, ნავმისადგომადაც იყენებდნენ, ე. ი. ქალაქს სამხრეთიდან სანაოსნო გზა ჰქონდა, ხოლო დანარჩენი სამი მხრიდან – სატრანსპორტო (სახმელეთო). უფლისციხე ძნელად მისადგომი და მტკიცე ქალაქი იყო, ამიტომ მისი დაპყრობა იშვიათად ხერხდებოდა, მას მნიშვნელოვანი როლი ეკისრა ქვეყნის ცხოვრებაში, რაც მისი სახელწოდებიდანაც ჩანს.

სიმაგრის ერთ-ერთ სახეობას წარმოადგენდა გამოქვაბული. საქართველოს ტერიტორიაზე მრავლად იყო ბუნებრივი გამოქვაბულები, რომელთაც მოსახლეობა სახიზრად და სიმაგრედ იყენებდა. ბუნებრივ გამოქვაბულებს აუმიჯობესებდნენ, ასევე მიუვალ ადგილებში, ხელოვნური ქვაბების გამოკვეთა ხდებოდა. ვახუშტის აღწერილი აქვს ასეთი გამოქვაბულები და მიუთითებს, რომ მათ „სახიზარი და სასიმაგრო“ დანიშნულება ჰქონდათ. ასეთი ბუნებრივი და ხელოვნურად გაკეთებული გამოქვაბულები საქართველოს მთელ ტერიტორიაზე უნდა ყოფილიყო, გარდა კოლხეთის დაბლობისა და ალაზნის ველისა. ვახუშტის ცნობით, განსაკუთრებით აღსანიშნავი იყო ძამის ხეობის ზემოთ მდებარე ქვაბები, რომელშიც ეკლესიაც ყოფილა მოწყობილი და კაცთაგან მიუვალი იყო. ასეთივე ქვაბებს აღწერს ვახუშტი ჯავახეთში, ხომლის კლდეში, ყვირილას ხეობაში და ა.შ. ცნობილია არაგვის ხეობაში და შიომღვიმეში არსებული გამოქვაბულებიც, რომელსაც შეეხიზნა მოსახლეობა თემურ ლენგის ერთ-ერთი შემოსევის დროს. ამ გამოქვაბულებთან სისხლისმღვრელი ბრძოლები გაიმართა და მიუხედავად იმისა, რომ გამოქვაბულების გასწვრივ, თოკზე მობმული კალათებით ჩაუშვეს მეომრები, თემურ ლენგმა მაინც ვერ მოახერხა გამოქვაბულებში შეხიზნულების დამორჩილება. აი როგორ აღწერს ამ ბრძოლებს თემურ ლენგის ერთერთი ყველაზე ცნობილი ისტორიკოსი ნეზამ ად-დინ შამი: „ქართველებს თავი მაღალ მთებსა და გამაგრებულ მღვიმე-ქვაბებისთვის შეეფარებინათ და ძნელადმისადგომ ადგილებში თავშესაფრები და სიმაგრეები აეგოთ თავდაცვის მიზნით. ომში გამოცდილი მეომრები (თემურ ლენგის მეომრებზეა საუბარი) სიმხნისა და მამაცობის ზღვარს გადადიოდნენ, ზანდუკებში სხდებოდნენ, ზანდუკებს მთიდან თოკით დაბლა უშვებდნენ და გამოქვაბულებს რომ გაუსწორდებოდნენ ისრით, ხმლითა და შუბებით ებრძოდნენ შიგ გამაგრებულ ურწმუნოებს, ცეცხლმოკიდებულ ნავთის ქოთნებს ესროდნენ და უწვავენ ნაგებობებს. ურწმუნოებაც თავგანწირვით იბრძოდნენ სიკვდილის შიშით.“

ამდენად, ჩანს, რომ ბუნებრივი და ხელოვნური ქვაბები დიდ როლს ასრულებდა ქვეყნისა და მოსახლეობის თავდაცვის საქმეში.

კლდეში ნაკვეთი ქალაქი ვარძია

ციხე-დარბაზი

თავდაცვითი ნაგებობების ერთ-ერთ სახეობას წარმოადგენს ციხე-დარბაზი. მისი წარმოშობა საზოგადოების სოციალურ დიფერენციაციას უკავშირდება. ამასთანავე, საქართველოში, ციხე-დარბაზების რაოდენობის ზრდა ერთიანი სახელმწიფოს დასუსტებისა და დაშლის ფონზე ხდება.

ციხე-დარბაზი არის სოციალურად დაწინაურებული პირის რეზიდენცია, რომელიც თავისთავში აერთიანებს კომფორტული ცხოვრების პირობებსა და თავდაცვის უზრუნველყოფას. რაც უფრო მეტად ძლიერია ფეოდალი, მით უფრო მტკიცე, გამაგრებული და კეთილმოწყობილი ციხე-დარბაზი გააჩნია.

ციხე-დარბაზი გალავანშემოვლებული რეზიდენციაა. ამ ნაგებობისათვის აუცილებელი იყო გალავანში ყოფილიყო რამდენიმე კოშკი და ჰქონოდა მტკიცე ჭიშკარი. გალავნის შიგნით მოწყობილი იყო გამაგრებული საცხოვრებელი და ყველა დამხმარე ნაგებობა (სამეურნეო, საჯინიბო, აბანო და სხვა).

ციხე-დარბაზისთვის დამახასიათებელი იყო გალავნის შიგნით განთავსებული კარის ეკლესია, სადაც ფეოდალის ოჯახი რელიგიური მსახურების აღსრულებას შეძლებდა.

ცხადია, რეზიდენციები გააჩნდათ მეფეებს და მთავრებსაც. თუმცა ჩვენი აზრით, მეფეთა სასახლეები ციხე-დარბაზის კატეგორიას არ უნდა მივაკუთვნოთ, ვინაიდან მათი თავდაცვისა, ადგილმდებარეობისა და კეთილმოწყობის პირობები ბევრად უფრო მაღალ დონეზე იყო გადაწყვეტილი. მიუხედავად იმისა, რომ საქართველოში არ გვაქვს სრულყოფილად შემორჩენილი არც ერთი სამეფო სასახლე წერილობითი წყაროებიდან ჩანს, რომ ქართველ მეფეებს ბრწყინვალე, მდიდრული და ფრიად დაცული სამეფო რეზიდენციები ჰქონდათ, რომელნიც მტრის შემოსევების შედეგად განადგურდნენ.

მთავართა სასახლეები შეიძლება ციხე-დარბაზთა კატეგორიას მივაკუთვნოთ, ვინაიდან მათი რეზიდენციები, ძირითადად დიდ ფეოდალთა სასახლეების დონეს ვერ სცდებოდა.

როგორც უკვე აღინიშნა, ციხე-დარბაზი სოციალურ ნიადაგზეა წარმოშობილი და მან ეს დატვირთვა ბოლომდე შეინარჩუნა. ვახუშტის კლასიფიკაციით, პირი თავადად ვერ ჩაითვლებოდა, თუ მას ციხე-დარბაზი არ გააჩნდა.

ასეთი რეზიდენციის აგებისას, უმთავრესი მნიშვნელობა ადგილ-მდებარეობის შერჩევას ენიჭებოდა, რაც ეპოქების შესაბამისად იცვლებოდა. ადრე და შუა ფეოდალურ ხანაში, ციხე-დარბაზს აშენებდნენ შედარებით მიუვალ ადგილას, მთის ან გორის წვერზე; ამ შემთხვევაში, ფეოდალი უფრო მეტად იყო დაცული. გვიანფეოდალურ ხანაში ხდება რეზიდენციების ადგილის ცვლილება – ციხე-დარბაზებს აშენებდნენ შედარებით ვაკე ადგილებში, მთის ძირებში. ამის მიზეზად მიჩნეულია რთული სამხედრო-პოლიტიკური ვითარება. საკუთარ საფეოდალოს მოშორებული ფეოდალი, ხშირი შემოსევებისაგან ვერ იცავს მოსახლეობას და მათი მართვაც გაძნელებულია. მიტომ, მას რეზიდენცია ჩამოაქვს თავისი საფეოდალოს შუაგულში, რათა საჭიროების დროს შეიფაროს თავისი მოსახლეობა, უფრო ახლო კონტაქტი ჰქონდეს მასთან და უკეთ მართოს თავისი საფეოდალო. ამის ნათელ მაგალითს წარმოადგენს ქსნის ერისთავთა რეზიდენციის გადაადგილება – თავდაპირველად იგი მდებარეობდა ქსნის ხეობის ზედა წელში, ქვენიფნეში, XVII ს-ში იგი გადმოდის ხეობის გაშლილ ადგილში – ახალგორში. ასეთივე მაგალითია მუხრან-ბატონთა რეზიდენციის მოძრაობა ქსნის ციხიდან მუხრანის ველზე.

აქვე უნდა შევეხოთ გავრცელებულ მოსაზრებას, რომ თითქოს სვანეთისათვის, ციხე-დარბაზი არ არის დამახასიათებელი (გარდა დადემქელიანების რეზიდენციისა). სინამდვილეში, კლასიკური ტიპის სვანური საცხოვრებელი, რომლის რამდენიმე ნიმუში ახლაც არის შემონახული, საპირისპიროს მეტყველებს. სვანური გამაგრებული საცხოვრებელი, რომლის აშენებაც მხოლოდ დაწინაურებულ გვარებს (ვარგებს) შეეძლოთ, შედგებოდა საცხოვრებელი სახლის, კოშკის და გალავანით შემოზღუდული ეზოსაგან.

რამდენიმე შემთხვევაში, შეიძლება ვიგულისხმოთ, რომ ეზოშივე იყო კარის ეკლესია, რაც სრულად აკმაყოფილებს ციხე-დარბაზის ყველა მოთხოვნას.

საქართველოს ტერიტორიაზე მრავალ ციხე-დარბაზს ვხვდებით, რომელთა შორისაც აღსანიშნავია: ქვემოჭალა, ანანური, სხვილო, ქვენიფნევი, ღუშეთი, ლარგვისი, ახალგორი, ქსნის ციხე, აჩაბეთი, ყორნისი, ძალინა, მატანი, ხულუტი, სამწევრისი და სხვა.

ანანურის ციხე-დარბაზი

ციხე-გალავანი

XVII-XVIII საუკუნეებში, დაშლილ-დაქუცმაცებული საქართველო მეტად მძიმე ვითარებაში აღმოჩნდა. იგი სხვადასხვა დამპყრობლების სათარეშოდ იყო გამხდარი, რის გამოც, მოსახლეობის ელემენტარული უსაფრთხოების დაცვაც კი თითქმის შეუძლებელი გახდა.

სწორედ ამ მდგომარეობამ განაპირობა ქართლსა და კახეთში სიმაგრის ახალი ტიპის – ციხე-გალავნის გაჩენა.

ციხე-გალავნის ძირითად დანიშნულებას მოსახლეობის შეფარება და დაცვა წარმოადგენდა, ამიტომაც იგი იგებოდა დიდი ზომების, რათა მოსახლეობას განგაშის შემთხვევაში შეძლებოდა თავის სარჩო-საბადებლიანად ციხე-გალავანში შეხიზვნა. თავდაცვის ამ სახეობას სხვანაირად „სათემო“ ციხე ერქვა, ვინაიდან მას მთელი თემი ერთად აგებდა და თვითოეულ თემს ან სოფელს თავისი კოშკი ჰქონდა გამოყოფილი; მოსახლეობავე უვლიდა და დარაჯობდა ციხე-გალავანს. შეიძლებოდა ციხე-გალავანი აეგო მეფეს ან რომელიმე ფეოდალსაც, მაგრამ ძირითადად, მას ის აგებდა, ვისი ინტერესებისთვისაც შენდებოდა თავშესაფარი.

სხვა ტიპის ნაგებობებისგან, ციხე-გალავანი ადგილ-მდებარეობითაც განსხვავდებოდა. მას აგებდნენ დასახლებულ პუნქტებში, პუნქტებს შორის, ან მათ სიახლოვეს.

ტევალობას განსაზღვრავდა დამკვეთთა რაოდენობა, მას სხვა ციხეებისგან განსხვავებით ფართო შესასვლელი უნდა ჰქონოდა. დაგეგმარების და ფორმის მიხედვით, ციხე-გალავნები ჩვეულებრივად კვადრატულია ან სწორკუთხა, მაგრამ გვხვდება გამონაკლისიც, ზოგი მათგანი მომრგვალებული ფორმისაა.

მუხრანის ციხე-გალავანი ერთ-ერთი ღირსშესანიშნავია როგორც თავისი მოცულობით, ისე არქიტექტურული თვალსაზრისით.

XVIII საუკუნეში აგებული ეს ციხე-გალავანი ორი ნაწილისგან შედგება. პირველი და მთავარია კვადრატული გეგმის მქონე გალავანი, რომლის კუთხეებშიც ცილინდრული კოშკებია აღმართული. მასზე ჩრდილო-აღმოსავლეთით მიდგმულია ტრაპეციის გეგმის მქონე გალავანი, ასევე ცილინდრული კოშკებით. გალავნის სიმაღლე 4 მეტრია, გალავნის ხაზთან მიედინება რუ, რაც, სავარაუდოა, რომ თავიდან გალავნის შიგნით იქნებოდა მოქცეული, რაც წყლით მომარაგებას უზრუნველყოფდა. ასეთი ტიპის სიმაგრეები არ იყო გათვალისწინებული მუდმივ სამყოფელად, ამიტომაც იქ არ იყო მოწყობილი სხვადასხვა სახის სამეურნეო ნაგებობები, ის მხოლოდ დროებით თავშესაფრად შენდებოდა.

ციხე-გალავნებიდან აღსანიშნავია: ქსოვრისი, წილკანი, ქვემო ჭალა, მეჯვრისხევი, არადეთი, შინდისი, ყვარელი, ნაფარეული, ლალისყური, სიღნაღი და სხვა.

კოშკი; კოშკური საცხოვრებელი

თავდაცვითი ნაგებობის ერთ-ერთ ყველაზე გავრცელებულ სახეობას წარმოადგენს კოშკი, რომელიც გვხვდება როგორც ცალკე, დამოუკიდებელი სახით, ისე სხვა ნაგებობებთან ერთად. იგი თითქმის ყველა სიმაგრის

შემადგენელ ნაწილად წარმოგვიდგება – ციხე-სიმაგრის, ციხე-დარბაზის თუ ციხე-გალავნის.

საქართველოს ტერიტორიაზე კოშკი IV საუკუნიდან დასტურდება (უფრო ადრეული მონაცემები არ გვაქვს, რაც არ ნიშნავს იმას, რომ მანამდე კოშკს არ აგებდნენ), ამ პერიოდიდან მოყოლებული, კოშკების შენება XVIII საუკუნემდე გრძელდებოდა.

კოშკები ერთმანეთისგან განსხვავდებიან როგორც ფორმისა და მოცულობის, ისე დანიშნულების მიხედვით. კოშკი ძირითადად **ოთხკუთხა** ფორმის და მაღალი, 5-6 სართულიანი იყო. გვხვდება აგრეთვე **ზურგიანი, პირამიდული და ცილინდრული ფორმის** კოშკები. **ზურგიანი** კოშკი გავრცელებულია შიდა ქართლში. მკვლევართა აზრით, აღნიშნული ფორმის კოშკი V-VI საუკუნეებში უნდა გაჩენილიყო, იგი მთელი შუა საუკუნეების მანძილზე არსებობდა და უმნიშვნელო ცვლილება განიცადა ცეცხლსასროლი იარაღის შემოღების შემდეგ, როცა მას დაემატა სათოფურები.

ცილინდრული ფორმის კოშკები ძირითადად ციხე-სიმაგრეებში, გალავნებში იყო ჩართული.

ყველაზე მეტად გავრცელებულ ფორმას წარმოადგენს **ოთხკუთხა** და მაღალი კოშკი, რომელიც მასიურად იყო გავრცელებული საქართველოს მთიანეთში.

კოშკი განსხვავდებოდა თავისი დანიშნულებითაც – იყო თავდაცვითი, საგუშაგო-სათვალთვალო, სათავდაცვო-საცხოვრებელი და კოშკური სახლები, რომელსაც ჩვენ სასიმაგრო ნაგებობის ცალკე სახეობად – ციხე-სახლად განვიხილავთ.

თავდაცვითი დანიშნულების კოშკები ისეთ ადგილებში იყო აგებული, რომ ამ კოშკიდან შესაძლებელი ყოფილიყო მტრისთვის ბრძოლის გამართვა და მისი მოგერიება. ასეთი კოშკი ისეთნაირად იყო მოწყობილი, რომ შესაძლებელი ყოფილიყო დასვენება, ძილი, საჭმლის მომზადება – ანუ შედარებით ხანგრძლივად ცხოვრება.

სათვალთვალო კოშკები აკონტროლებდნენ გზებსა და გადასასვლელებს. მათში მყოფ გუშაგებს მხოლოდ სიგნალის გადაცემა ევალებოდათ და არა მტერთან შებრძოლება. ასეთი კოშკები მნიშვნელოვან, თითქმის მთავარ როლს ასრულებდნენ ქვეყნის თავდაცვის საქმეში, ვინაიდან მათი საშუალებით განგაში უმოკლეს ხანში მთელ ქვეყანას გადაეცემოდა. ასეთი კოშკები ციხე-სიმაგრეთა დამაკავშირებელ ძირითად რგოლებს წარმოადგენდნენ.

სათავდაცვო-საცხოვრებელი კოშკები ითვალისწინებდა ორივე კომპონენტის შეთავსებას – ასეთ ნაგებობაში ცხოვრებაც შეიძლებოდა და თავდაცვაც, თუმცა ე.წ. ციხე-სახლი ამ კოშკთან შედარებით, ბევრად უფრო რთულ ნაგებობას წარმოადგენდა.

განსაკუთრებით საინტერესოა საქართველოს მთიანეთი, სადაც კოშკური კულტურა ყველაზე მეტადაა გავრცელებული, რამაც განვითარების მწვერვალს სვანეთში მიაღწია.

სვანეთი მოფენილია თეთრად შელესილი მაღალი (5-7-სართული, 20-25 მეტრი სიმაღლის) კოშკებით, რომლებიც განლაგებულია როგორც სტრატეგიულად მნიშვნელოვან გზებსა და გადასასვლელებზე, ისე სოფლებში.

სამეცნიერო წრეებში გავრცელებულია უმართებულო თვალსაზრისი სვანურ სოფლებში კოშკების სიმრავლის შესახებ. მიჩნეულია, რომ სვანს კოშკი მეზობლის საწინააღმდეგოდ და სამტროდ სჭირდებოდა.

სინამდვილეში კი, თუ დავაკვირდებით, კოშკებიდან სათვალთვალოები იმ მხარესაა გაკეთებული, საიდანაც სოფელში გზები შემოდის, ამასთანავე, კოშკის აშენებას წლები, დიდი მატერიალური დანახარჯები და სწორედ მეზობლებისა და თანასოფლელების დახმარება სჭირდებოდა. მტრად მოკიდებული მეზობელი კი არავის მისცემდა საშუალებას, მასთან საომრად ვინმეს კოშკი აეშენებინა და მითუმეტეს, დახმარება გაეწია მისთვის.

სვანეთში, კოშკების სიმრავლიდან გამომდინარე (აქ კოშკი გვხვდება როგორც ცალკე, ისე საცხოვრებელ კომპლექსში ჩართული) მართებული იქნებოდა მიგვეჩინა, რომ გავრცელებულია კოშკური დასახლებები, ანუ სოფლები, რომელთაც მთლიანად სიმაგრის სახე აქვთ მიცემული. მას გვაფიქრებინებს სოფლები, სადაც 10-20-კოშკია აშენებული.

სვანური კოშკი თავისი სტილით, დაგეგმარებით და მშენებლობის ხელოვნებით, რადიკალურად განსხვავდება საქართველოს სხვა კუთხეებში გავრცელებული კოშკებისაგან. მას თავის განუმეორებელ იერს ანიჭებს სიმაღლე, შელესილობა და კოშკის თავზე განლაგებული მაშკულები (ქონგურები). სვანური კოშკი ზევით ოდნავ ვიწროვდება, რაც მას ჰარმონიულ სახეს ანიჭებს, ამასთანავე, ამ დავიწროების საშუალებით, კოშკი ინარჩუნებს წონასწორობასა და სიმტკიცეს. მაღალსართულიანი ნაგებობის შენების ასეთი სტილი საინჟინრო ხელოვნების მიღწევადაა მიჩნეული. საინტერესოა, რომ ხალხური გადმოცემის მიხედვით, სვანური კოშკის შენებისას ღულაბს კვერცხსა და ხორბლი ფქვილს ურევდნენ, რათა ის უფრო მეტად გამძლე ყოფილიყო.

სვანური კოშკის ფორმებმა გავრცელება ჰპოვა რაჭაში, ლეჩხუმსა და სამეგრელოში. მისი ერთი ანალოგი აგებულია შუა ქართლში, სოფელ წინარეხში.

საქართველოს სხვა კუთხეებში XVI-XVIII საუკუნეებში შენდება პირამიდული და ცილინდრული ფორმის კოშკები, ამათგან გალავნებში მხოლოდ ცილინდრული ფორმის კოშკებს ურთავენ.

პირამიდული კოშკებიდან აღსანიშნავია წორბისი, ყორნისი, ძაგანი, ნეკრესი, შილდა და სხვა.

ზურგიანი კოშკის ყველაზე კარგ მაგალითს წარმოადგენს ზემო მლეთაში არსებული კოშკი, რომელიც XVI საუკუნეშია აგებული. იგი ფერდობზე დგას და სწორი პირით გზისკენ (ან ხევისკენ) არის მიმართული, ხოლო მომრგვალებული ზურგით მთისკენ. კარები და სწორ ანუ წინა მხარეზეა მოწყობილი.

ცილინდრული ფორმის კოშკები საქართველოში უამრავია, როგორც ცალკე მდგომი, ისე გალავანში ჩართული, ასეთ კოშკებს გარედანაც რთავდნენ

ჩუქურთემებით, პროპორციული იყო კარებისა და სარკმლების განლაგება. შიგნით მოწყობილი იყო ბუნარი, რასაც აგრეთვე დეკორატიული გამოსახულებებით ალამაზებდნენ.

ცილინრული კოშკებიდან აღსანიშნავია **თუმალაშვილების კოშკი, კისისხევი, ქემერტი, პატარძეული, ფცა, გიორგიწმინდა, ხეთი და ა.შ.**

ამრიგად, საქართველოში კოშკური კულტურა მეტად მაღალ დონეზე განვითარებული, რაც განპირობებულია როგორც რთული გეოგრაფიული პირობებით, ისე მწვავე პოლიტიკური და საომარი მდგომარეობით. სწორედ ამ მიზეზების გამო მოხდა, რომ საქართველოში კოშკური კულტურა ხალხური ხუროთმოძღვრების ერთ-ერთ ყველაზე განვითარებულ და სრულყოფილ მიმდინარეობას წარმოადგენს.

საინტერესოა კოშკებთან დაკავშირებული ტერმინოლოგია, რაც ი. ჯავახიშვილის მიერ არის გამოკვლეული. ტერმინი „კოშკი“ ქართულ წერილობით წყაროებში IX საუკუნიდან გვხვდება. სულხან-საბას განმარტებით, კოშკი „მაღალი და წვრილი ციხეა.“ ცხადია, კოშკის დამკვიდრებამდე ამ ნაგებობის სახელი სხვა უნდა ყოფილიყო, ამ მნიშვნელობით წერილობით ძეგლებში გოდოლი იხმარება, სულხან-საბასვე განმარტებით გოდოლი „კოშკი მაღალია, გინა ბურჯი.“ თუმცა ი. ჯავახიშვილს მიაჩნია, რომ კოშკის სახელწოდება მთელ საქართველოში უნდა ყოფილიყო „მურყვამი“ ე.ი. ის ტერმინი, რომელიც სვანეთშია შემონახული და სვანურად დღესაც კოშკს აღნიშნავს. ამ ტერმინს უკავშირებს დიდი მეცნიერი ხევსურული, ფშაური და თუშური წარმართული ღვთაების პირიძის ეპითეტს - „მურყვნოსელი“, რომელიც სვანურად გარკვევით იხსნება და ნიშნავს ღვთაებას, რომელიც კოშკის მფლობელია. მისივე დასკვნით, ოთხკუთხა კოშკების თავდაპირველი სახელწოდება აღმოსავლეთ და დასავლეთ საქართველოშიც, „მურყვამი“ უნდა ყოფილიყო.

შატილი

**კოშკური
დასახლება**

ციხე-სახლი

ციხე-სახლი სასიმაგრო ნაგებობათა ის სახეობაა, რომელიც მთიან რეგიონებშია გავრცელებული და თავისთავში მოიცავს საცხოვრებელ, სამეურნეო და თავდაცვითი ფუნქციებს, სადაც ეს ყოველივე, ძირითადად ვერტიკალურ ზონალობაშია განლაგებული.

საცხოვრებელი და თავდაცვითი სახეობის ასეთი სტილის ჩამოყალიბება განაპირობა გეოგრაფიულმა და სოციალურ-პოლიტიკურმა მდგომარეობამ; საქართველოს მთაში, სადაც რთული რელიეფური და ბუნებრივი პირობები იყო, რასაც ემატებოდა სოციალურ-პოლიტიკური ვითარების სირთულე, შეიქმნა საცხოვრებელი სახეობის ის ტიპი, რომელიც ყოველმხრივ უზრუნველყოფდა ოჯახს.

ამ ტიპის საცხოვრებლები სხვადასხვა სახელწოდებითაა ცნობილი: ციხე – თუშეთში; სახლი – ფშავში; ქვითკირი – ხევში, ხევსურეთსა და მთიულეთში; ღუროიანი სახლი – რაჭაში; ლახგა-მურყუამ – სვანეთში.

საქართველოს მთიანეთში გავრცელებული ეს ციხე-სახლები 2-დან 7-სართულამდე მერყეობდა, მიჩნეულია, რომ ისინი თავდაცვითი ნაგებობების ერთ-ერთ უძველეს სახეობას წარმოადგენენ, რომელსაც ბოლო დრომდე არ დაუკარგავს აქტუალობა.

ციხე-სახლები მკვლევართა მიერ მიჩნეულია ერთ-ერთ უძველეს სასიმაგრო ნაგებობად.

ეპოქათა შესაბამისად, ციხე-სახლიც განიცდიდა ცვლილებას, თავიდან მას საისრე ხვრელები და ჩარდახები გააჩნდა, შემდგომ მხოლოდ სათოფური. შიგნით მოწყობილი იყო მრავალი ნიშა, რაც საოჯახო ინვენტარის ჩასაწყობად იყო გათვალისწინებული.

ციხე-სახლების ნაირსახეობად შეიძლება ჩაითვალოს სვანეთში, კერძოდ ბალსქვემო სვანეთში გავრცელებული თავდაცვითი ნაგებობები – „სანცხვირიანი და სვანირიანი“ სახლები.

ამ ქვე-ტიპების წარმოშობა ცალსახად სოციალურ-პოლიტიკური მდგომარეობითაა მოტივირებული. სვანეთის სამთავროსა და ქვემო სვანეთში მცხოვრები მოსახლეობის უმეტესობა კარგავს კლასიკური ტიპის სვანური კოშკის აშენებისა და ფლობის უფლებას, მთავრების მიერ ხდება მათი ჩამორთმევა ან დანგრევა. ასეთ ვითარებაში განვითარდა თავდაცვითი ნაგებობის აღნიშნული ორი ტიპი, რომელიც, ს. მაკალათიას, ციხე-სახლის განვითარების ახალ ეტაპად მიაჩნია.

სვანირიანი სახლი სამსართულიან ნაგებობას წარმოადგენდა, რომელიც ძირითად საცხოვრებელთან გამავალი კარით იყო დაკავშირებული, მას ჰქონდა „მღურები“ (მაშიკული) და საისრე-სათოფურები. იგი ამავე დროს დამხმარე ნაგებობა იყო საცხოვრებელი და სამეურნეო თვალსაზრისით, რის გამოც ჩვენ მას ციხე-სახლის ერთ-ერთ ქვე-ტიპად მივიჩნევთ.

სანცხვირიანი სახლი არის ნაგებობა, რომელსაც მთავარი გზის მხარეს მიშენებული ჰქონდა ჩარდახი, საიდანაც ისრის ან თოფის სროლა შეიძლებოდა, ტერმინის მიხედვით ის საისრეს ნიშნავს – „ცხვი“ – ისარი.

ციხე-სახლის ერთ-ერთ ქვე-ტიპს წარმოადგენს რაჭული „ღუროიანი სახლი“, რომელიც სვანურ კოშკს წააგავს, მაგრამ დაბალია, ქვითკირით ნაგები და შეთავსებული აქვს საცხოვრებელი ფუნქციაც – აღჭურვილია საცხოვრებლად საჭირო ყველა აუცილებელი კომპონენტით.

საქართველოში ციხე-სახლებიდან აღსანიშნავია: ჩაჟაშის, ღების, მნის, ოქროყანის, არახვეთის, შატილის, მთათუშეთის და სხვა ციხე-სახლები.

გამაგრებული ეკლესია-მონასტრები

იმ მძიმე ვითარებამ, რომელიც საქართველოში შეიქმნა, XVIII საუკუნეში თავდაცვის დამატებითი საშუალებების შექმნა განაპირობა. ამის შედეგი იყო ის, რომ ეკლესია-მონასტრები და წისქვილებიც კი საბრძოლო ელემენტებით აღიჭურვა.

თავდაცვითი ფუნქცია ეკისრებოდა ეკლესია-მონასტერს შემოვლებულ გალავანს, რომელშიც კოშკები იყო ჩართული, უკეთდებოდა სათოფურები და გუშაგთა ბილიკები. ამავე მიზნით, ხდებოდა სამრეკლოს გამოყენებაც, ხოლო თავად ტაძარს უკეთდებოდა რამდენიმე ხვრელი, რაც გამოიყენებოდა სათვალთვალოდაც და სათოფურადაც.

გამაგრებული ეკლესია-მონასტრებიდან აღსანიშნავია: სვეტიცხოველი, ალავერდი, სამთავისი, ნინოწმინდა, შილდა, ტბისი; მძოვრეთის, ურბნისისა და სხვა სამრეკლოები.

ალავერდი

გამაგრებული
ეკლესია

როგორც აღნიშნული გვქონდა, თავდაცვითმა ნაგებობებმა ძალზე დიდი როლი ითამაშეს საქართველოს გადარჩენაში. დამპყრობელთა ურიცხვი ლაშქარი სწორედ ციხეებთან აწყდებოდა ყველაზე დიდ წინააღმდეგობას, მათი აღება კი უზარმაზარ მსხვერპლად უჯდებოდა მტერს.

ქართული ციხე-სიმაგრეების სიმტკიცის შესახებ წერდნენ დამპყრობელთა ისტორიკოსებიც. მაგალითად მოვიყვანო მსოფლიოს ერთ-ერთი უძლიერესი და უსასტიკესი დამპყრობლის, თემურ-ლენგის ისტორიკოსთა აღწერილობებს. თემურ-ლენგს ყოველი ლაშქრობისას თან ახლდა „სამეფო კანცელარია“, რომელიც მწიგნობრებისა და განათლებული ადამიანებისგან შედგებოდა. ისინი დაწვრილებით აღწერდნენ ლაშქრობებსა და ბრძოლებს, იწერებოდა ისტორიები. სწორედ ამ წიგნებში ვხვდებით ცნობებს ქართული ციხე-სიმაგრეების შესახებ.

თემურ-ლენგის მეექვსე შემოსევის დროს, ერთ-ერთი ბრძოლა გამართა ძამის ციხესთან. თემურის ისტორიკოსების მიერ ციხე ასეა აღწერილი: „ეს ციხე ისეთი მაღალი და მიუვალი იყო, რომ ჯერ არვის სმენია ვინმეს ოდესმე ძალით აეღოს. ის ისეთი მაღალი იყო, რომ ღრუბელი რომ ფუძეს მიაღწევდა, ციხეს შუბლზე ოფლი სდიოდა და ქვეყნად მბორგავი ქარბორბალა მისი სუნთქვისგან წარმოიშობოდა.“

ციხის ასაღებად ბრძოლა ერთ კვირას გრძელდებოდა. თემურ-ლენგი თავად ჩაუდგა სათავეში ჯარს „მეფური იერიშის“ მისატანად. ციხის ასაღებად ფართოდ გამოუყენებთ ლოდსატყორცნები და სხვა სააღყო იარაღები. მეციხოვნეთა თავგანწირული ბრძოლის მიუხედავად, ციხე მაინც დაეცა.

ასეთივე ბრძოლა გამართულა თორთუმის ციხესთან. თემურ-ლენგს ამ ციხის ასაღებად 25 000 ათასი მეომარი გაუგზავნია. ციხეში ამ დროს 200 ქართველი მეციხოვნე იყო გამაგრებული. ისინი ექვსი დღის განმავლობაში გამირულად უმკლავდებოდნენ მტრის უზარმაზარ ძალას. საბოლოოდ ციხე მაინც დაეცა, ცოცხლად დარჩენილი მეციხოვნეები კი თემურ-ლენგის ჯარისკაცებმა ხმლებით აკუწეს.

განსაკუთრებულ წინააღმდეგობას თემურ-ლენგი ბირთვისის ციხის აღების დროს წაწყდომია. ამ ციხის აღების ისტორია თემურ-ლენგის ისტორიკოსებს იმდენად მნიშვნელოვნად მიუჩნევიათ, რომ ყველას ცალ-ცალკე აღუწერიათ.

ნეზამ აღ-დინის მიხედვით, რომელიც პირადად დასწრებია ბირთვისის ციხის აღებას და თემურ-ლენგის სარდალთა შორის გამართულ თათბირშიც მიუღია მონაწილეობა, „ბირთვისის ციხე ისეთი მყარი და მიუვალი იყო, რომ ქვეყნიერების მომვლელ მოგზაურებს უფრო ძლიერი ციხე არსად ენახათ, ხოლო თემურის მეომრები, რომლებსაც ათასობით სიმაგრე აეღოთ ქვეყნიერების სხვადასხვა კუთხეში, ერთხმად აღიარებდნენ, რომ ამაზე მიუვალი ციხე არსად შეგხვედრიაო.“

ამავე ისტორიკოსების აღწერით, ორ უძირო ხეობას შორის ამართული ყოფილა მაღალი მთა, რომელსაც ყოველი მხრიდან სიპი ციცაბო კლდე ერტყა,

ამ მთაზე ასვლა თოკებისა და კიბის გარეშე შეუძლებელი ყოფილა. სწორედ ამ მთის წვერზე იყო აგებული ბირთვისის ციხე.

ციხეს ბუნებრივად შემოზღუდული კლდეების ვიწრო გასასვლელში მყარი ჭიშკარი ჰქონია დატანებული, რომელიც მეორე ციხეს წარმოადგენდა. ამ მთას ერთი ვიწრო ბილიკის მეტი არაფერი უდგებოდა. გარშემო მხოლოდ უსწორმასწორო ხეები და ძნელადსავალი მთები იყო ისე, რომ კარვის გასაშლელი ადგილი არსად ყოფილა.

მეციხოვნეები კი საიმედოდ ყოფილან მომზადებული: კლდეში ამოკვეთილი ვეება აუზები წვიმის წყლით ჰქონიათ სავსე, ჰყოლიათ ცხვრის ფარა და ღორების კოლტი, დიდი რაოდენობით ხორბალი და ბევრი ჭურიც ღვინით სავსე.

თემურ-ლენგის ცნობილ სარდლებს ამ ციხის აღება შეუძლებლად მიუჩნევიათ და დაუსკვნიათ, თუ თემურ-ლენგს მოვიყვანთ და მეციხოვნეებს მისი შეეშინდებათ და ჩაგვბარდებიან, თორემ ამ ციხის აღების არანაირი საშუალება არ არისო.

თემურ-ლენგი პირადად მივიდა ბირთვისის ციხესთან და თვითონ ჩაუდგა სათავეში საალყო-საბრძოლო მოქმედებებს. მან ციხის გარშემო, ხის ოთხი მაღალი სიმაგრე ააშენებინა, დღე და ღამე ციხეს ყოველი მხრიდან უშენდნენ საალყო მანქანებით ლოდებს, მაგრამ ციხის აღებას არანაირი პირი არ უჩანდა. ქართველები მტრის დასანახად დრო და დრო მთაზე გადმოდგებოდნენ და ღვინის სმითა და სიმღერით იქცევდნენ თავს.

ციხეში ამ დროს გამაგრებული იყო: ციხის პატრონი ცოლ-შვილით, 30 დიდებული აზნაური, ასევე ცოლ-შვილიანად და 150 მეომარი. მეციხოვნეების შესახებ სპარსელი ისტორიკოსი ამბობს, რომ „მათ ცა ქუდად არ მიაჩნდათ და დედამიწა ქალამნადო.“

თემურ-ლენგს ლაშქარში სხვადასხვა ოსტატებთან ერთად ჰყოლია კლდეზე ცოცვაში გაწვრთნილი მეომრები. ბირთვისის ციხეს სამხრეთის მხრიდან მიუვალი, გლუვი, ციცაბო კლდე ერტყა. იგი იმდენად მიუვალი ყოფილა, რომ ქართველები ამ მხარეს არც-კი აკონტროლებდნენ. სწორედ ამ კლდეზე ამძვრალა ერთ ღამეს კლდეზე მცოცავი მეომარი, შეპარულა ციხეში, დაუკლავს თხა და თხის თავი თემურ-ლენგისთვის წამოუღია, ნიშნად დასტურისა, რომ მართლაც იყო ციხეში შესული.

თემურ-ლენგს ამაზე აუგია ციხის აღების გეგმა: ამ კლდით ციხეში უნდა შეპარულიყო მეომართა ჯგუფი, რომლებიც შემდეგ მთავარი ჭიშკრისკენ ბრძოლით გაიკვალავდნენ გზას და მას თემურის ლაშქარს გაუხსნიდნენ.

ამ მიზნით დაგრიხეს 400 საფეხურიანი თოკის კიბე, ლაშქარში კი გამოარჩიეს ყველაზე თავზნებულადებული და გაწვრთნილი მეომრები. ისინი გვიან ღამით ამ კიბით ავიდნენ ბირთვისის ციხეში.

ბრძოლა დილაადრიან დაწყებულა, თემურ-ლენგის მეომრებმა მოახერხეს ალაყაფის კარების გახსნა, საიდანაც ძირითადი ლაშქარი შემოიჭრა. ქართველების თანგანწირვას შედეგი არ მოჰყვა – ისინი თავიანთი დაუდევრობის გამო სასტიკად დამარცხდნენ.

X X X

ამრიგად, საქართველო გამორჩევით მდიდარია თავდაცვითი ნაგებობებით, მრავალფეროვანია მისი სახეობები და სახეობათა ქვე-ტიპები, მაღალია სამშენებლო ხელოვნება, შერჩეულია სამშენებლო მასალა, დახვეწილია გადახურვის ტექნიკა; მაღალ დონეზეა სიმაგრეთათვის ადგილის შერჩევის, სტრატეგიულად მნიშვნელოვანი ადგილების გამაგრებისა და ნაგებობის გარემოსთან შეხამების ხელოვნება; ეს ყოველივე კი ზრდის სიმაგრის თავდაცვითუნარიანობას, და ამასთანავე, სრულყოფილს ხდის გარემოსთან შერწყმის, ანუ ესთეტიკურ მხარეს.

თავდაცვითი ნაგებობები ქმნიან ერთიან საფორტიფიკაციო ქსელს, რაც ქვეყნის დაცულობის მთავარი გარანტიაა. მაგრამ ერთიანი სახელმწიფოს დაშლის შემდეგ, ეს ქსელი ირღვევა და იქმნება რეგიონების თუ სამეფო-სამთავროების დამცავი ქსელი, რომელიც იმავე პრინციპით მოქმედებს, როგორც მოქმედებდა გაერთიანებული და ძლიერი სახელმწიფოს არსებობის დროს.

საქართველოს თავდაცვითი ნაგებობები, ამავე დროს, გვევლინებიან ქართული მატერიალური კულტურის ერთ-ერთ უმთავრეს ნაწილად. ეს ნაგებობები კარგად აჩვენებენ ხუროთმოძღვრებისა და საბრძოლო ხელოვნების მაღალ კულტურას.

გამოყენებული ლიტერატურა და წყაროები:

- ა. აფაქიძე, ანტიკური ხანის საქართველოს კულტურა (მშენებლობის ხელოვნება და სურთომოდვრული ძეგლები), სინ, ტ. I, თბ., 1970.
- ვახუშტი ბატონიშვილი, „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“, ტ. IV, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, თბ., 1973.
- დ. ბერძენიშვილი, ძველი საქართველოს ციხესიმაგრეთა ზოგიერთი სახეობა წერილობითი ძეგლების მიხედვით, „ანალები“, თბ., 2007.
- გ. გეგეჭკორი, ციხე-სახლები საქართველოში, „საქართველოს ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ატლასი“, თბ., 1986.
- პ. ზაქარაია, ქართულ ციხე-სიმაგრეთა ისტორია, თბ., 2002.
- რ. იოსელიანი, თავდაცვითი ნაგებობის ზოგიერთი სახეობის შესახებ სვანეთში, „ისტორიულ-ეთნოლოგიური ძიებანი“, IX, თბ., 2007.
- ხ. იოსელიანი, მუჟაღის თემი, „ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ძიებანი“, VII, 2005.
- ო. ლორთქიფანიძე, ძველი ქართული ცივილიზაციის სათავეებთან, თბ., 2002.
- ს. მაკალათია, მთის რაჭა, თბ., 1987.
- ს. მაკალათია, საბრძოლო და თავდაცვითი ნაგებობანი საქართველოს მთიანეთში, თბ., 1945.
- ლ. მელიქსედ-ბეგი, მეგალითური კულტურა საქართველოში, თბ., 1938.
- სულხან-საბა ორბელიანი, ლექსიკონი ქართული, ტ. I, თბ., 1991.
- კ. ტაბატაძე, ქართველი ხალხის ბრძოლა უცხოელ დამპყრობთა წინააღმდეგ XIV-XV საუკუნეების მიჯნაზე, თბ., 1974.
- ა. ქალდანი, ცენტრალური კავკასიონის მთიელთა კომპური კულტურა, თბ., 1990.
- ი. ჯავახიშვილი, მასალები ქართველი ხალხის მატერიალური კულტურის ისტორიისათვის, I, მშენებლობის ხელოვნება ძველ საქართველოში, თბ., 1946.